

Tullio Ilomets ja fotograafia¹

JAAK ILOMETS

Esimene teadaolev foto Tullio Ilometsast on tehtud 1922. aastal ja sellel on umbes aasta vanune Tullio oma ema Elli Ilometsa (sündides Elfride Agathe Murakas, 1894–1973) süles. Pildi tegi Koeru fotograaf Martin Öömann (1886–1960). Tullio mäletamist mööda elas fotograaf Öömann Visusti külas, kuhu talle sai sõna saata, kui keegi Koerus soovis ennast või oma perekonnaliikmeid jäädvustada. Fotograaf Öömann pani siis fotoaparaadi ja muu varustuse jalgrattale ning sõitis kokkulepitud võttepaika kohale. Tulliole jätsid esimesed kokkupuuted fotograafi tööga väga sügava mulje, sest foto tegemine ei olnud tolal pelgalt „klõpsimine, vaid suur ettevõtmine“.² Pildistamise päeval pandi ilusasti riidesse, hiljem oodati pikisilmi tehtud pilte. Piltidest ja mälestustest hoolis perekonnas kõige enam ema Elli, kes pani fotod kenasti albumitesse. Fotonegatiivid jättis aga fotograaf Öömann enda kätte. Väga pikalt fotograafina tegutsenud Öömannile kogunes neid aastatega märkimisväärne hulk. Pärast Teist maailmasõda osa Öömanni negatiividest küll hävines, kuid mõned õnnestus Tullio nooremal vennal Antti Ilometsal (sünd 1929)³ endale saada.

¹ Käesolev artikkel põhineb vahemikus 2008 kuni 2016 artikli autori tehtud intervjuudel Tullio Ilometsaga ja 2021. aastal Tartu Ülikooli muuseumi aastakonverentsil „Tullio Ilometsa 100 aastat“ näidatud lühifilmil „Tullio fotod“ (Jaak Ilomets, 2021). Autor tahab eraldi tänada Ille Palmi, kelle lindistatud intervjuudest Tullio Ilometsaga oli selle artikli kirjutamisel väga palju kasu.

² Soovimaks tabada Tullio Ilometsa sõnakasutuse kõiki nüansse, on artiklis otsekõnena kirja pandud Tullio poolt täpselt öeldu (kui pole märgitud teisiti).

³ Tullio vend Antti Ilomets on ise olnud aktiivne mälumängur, kalamees, ja tegele- nud Järvamaa ajaloo uurimisega. Tema suur kiring on olnud vanade fotode kogumine. Koos venna Tullio ja vennapoja Indrekuga on aastaid korjatud Koeruga seotud fotosid, olgu need siis Koerust pärit fotograafide tehtud või pildid Koerust ja selle ümbrusest. See kogu oli 2011. aastal Koeru kohta ilmunud raamatu aluseks.

Tullio lapsepõlvkodus oli palju vanu fotosid. Ema Ellil ja isa Jaagul (sündides Jakob Jürgenson, 1897–1968) oli suur kogu esivanemate ja perekonna pilte, mida Tullio tihtilugu nii üksi kui ka koos vendade Antti ja Heikkiga (1922–89) uuris. Vendade lapsepõlve kodukandis Koerus tegutses enne Teist maailmasõda veel fotograafe, sest tööd jätkus. Koeru oli oluline Järvamaa keskus, kus olid nii kõrts, kirik kui ka kool. Tullio vanemad olid aastaid Aruküla mõisas paiknenud koolimajas õpetajad. Tullio mitte ainult ei olnud ise samas majas õpilane, vaid õpetajate lapsena oli Aruküla mõis ka tema sünnikoht ja elupaik 1932. aastani, kui koliti elama juba enda majja Koeru külje alla Sandhofi.

Iga kord, kui fotograaf koolimajja tuli, oli terve koolipere elevel. Noorel Tulliol oli huvitav kõrvalt jälgida, kuidas tolle aja piltnikud töötasid. Sellest ajast on säilinud väga suur hulk ülesvõtteid Koeru piirkonnas tegutsenud koolidest ja seal õppinud õpilastest, olgu need siis koolilõpu- ja klassipildid, laulukooride või -pidude fotod. Samuti on säilinud palju fotosid Koeru inimestest (sealhulgas Tullio perekonnast) ja eluolust enne Teist maailmasõda.⁴

Ema Elli hoolitses selle eest, et järeltulev põlv austaks ajalugu ja mõistaks selle säilitamise olulisust. Ema silmis oli peaaegu kõigil vanal väärtus – mõtteviis, mida pere vanim poeg Tullio terve oma eluaja jälgis. Tullio ema korjas nii mälestusi, fotosid kui ka vana mööblit. Fotod olid üldiselt seotud just Elli ja Jaagu pere ja suguvõsaga. Aastaid saatis ema Elli Eesti Rahva Muuseumile kaastöid, kus ta ajaloosündmusi, kombeid ja ka igapäevaelu kirjeldas.⁵ Eesti Rahva Muuseumile tegi aastate jooksul kingitusi ka Tullio, paljudel neist oli otsene seos ka tema endaga. Üheks näiteks on ema Elli kasutatud ja Aruküla, Roosna-Alliku või Piibe mõisast pärit vaip, mille Tullio muuseumile kinkis.⁶

Tullio oli just lõpetanud Paides keskkooli, kui ta mobiliseeriti Nõukogude armeesse. Viis aastat ja kaks kuud teenistust Punaar-

⁴ Pikemalt saab lugeda Koerus tegutsenud fotograafide kohta Tullio Ilo metsa, Antti Ilo metsa, Indrek Ilo metsa ja Jaak Ilo metsa raamatust „Koeru. Pildirännak läbi aegade“ (Tallinn: Aasta Raamat, 2011).

⁵ Elli Ilo metsa mälestusi tema lapsepõlvest Järva maakonnas Kaaruka külas saab pikemalt lugeda Jaak Urmeti raamatust „Põliste põldude vahel: pool tuhat aastat Kaaruka küla ajalugu“ (Tallinn: J & U, 2019).

⁶ „Eesti Rahva Muuseumi vaibakogu – A692:59,“ Eesti Rahva Muuseum, <https://vaibad.erm.ee/et/koeru/a69259> (24.08.2022).

Joonis 1. Tullio ema Elli süles. Esimene teadaolev foto Tulliost on tehtud 1922. aastal (Martin Öömanni foto).

mees lõppes alles 1946. aasta augustis. Hoolimata sellest, et ta pidi nii pikalt okupatsioonivõime sõjas teenima, õnnestus tal pääseda erinevatel põhjustel kõikidest suurematest lahingutest, kus Nõukogude Liidu armee eest võidelnud eestlased osalesid. Tõsise haiguse tõttu pääses Tullio Velikije Luki alla saatmisest. Narva lahingute ajal asus tema üksus turvalises kauguses Kingissepas ja ka Kuramaale teda ei saadetud. Vend Heikki mobiliseeriti erinevalt Tulliost Saksa armeesse⁷ ning hiljem saadeti ta selle eest 25+5 aastaks praegusesse Kasahstani kaevandusse sunnitöölaagrisse. Stalini surma järel muutunud olukord andis küll võimaluse varem koju tulla, kuid vaimule ja tervisele jäetud jälg ei kadunud kunagi. Neil rasketel hetkedel leidis vend Heikki lohutust muusikast, olles aastaid kirglik koorilaulja.

⁷ Noorem vend Antti oli sõtta saatmiseks liiga noor, kuid tema pidi seevastu hiljem aastaid Kaliningradis Nõukogude armees teenima.

Kui vend Heikkile oli terve elu muusika oluline, siis Tullio puhul võib öelda, et muusika päästis ühel hetkel tema elu. Tullio ise on seda Teise maailmasõja aegset perioodi meenutanud järgnevalt: „1944. aasta suvel sai minust pillimees pataljoni orkestris. Olin koolis õppinud viiulimängu, nüüd õppisin juurde klarneti ja tenor-saksofoni.“ Kui „leitnant Pulkini“ eestvõttel sõjaväeorkester moodustati, siis pakus Tullio ennast välja, teades, et muusikutele saavad sõjaväes osaks paremad tingimused. „Meie orkestris olemine päästis meid otsesest mõllust.“ Pillimäng oli ka põhjus, miks Tulliot Narva alla või Kuramaale ei saadetud. Aastaid hiljem, kui Tullio pidi Tartu Riiklikku Ülikooli tööle asumisel esitama ka eluloo, siis sai ta sinna Teise maailmasõja kohta kirjutada: „Otsesest lahingutegevusest osa ei võtnud.“

Orkestriajast on ka fotod, mis Tullio eestvõttel pataljoni orkestrist pärast sõja lõppu Tallinnas teenimise ajal tehti. Nimelt oli Tullio tädi Anna mees Juho Valvet-Veltson (1898–?) fotograaf, kes töötas Tallinnas Pikk tn 5. Tädi Anna ja abikaasa Juho elasid koos kolme lapsega sealsamas stuudios. Kui Tullio Tallinnas teenis, käis ta vahetevahel Pikal tänaval tädi Annal ja tema perel külas. Ühel külas käigul tekkis mõte ka teised orkestriliikmed Pikale tänavale tuua, et teha mõned pildid värvikast orkestriseltskonnast, kellega koos jõuti sõja ajal ja sõja järel palju esineda ning muudki kogeda. Pärast sõda mängiti sõjaväeorkestrina Tallinnas Vana-Viru 14 asunud klubis, lisaks käidi igal võimalusel linna peal „hüppes“ teistes klubides ja restoranides lisaraha teenimas. Tädimehe tehtud fotod orkestrist on ühed vähesed jäädvustused Tullioist Punaarmee vormis, nagu ka ainukesed pildid temast saksofoni mängimas.

Fotograafiaga hakkas Tullio ise tegelema siis, kui oli läinud Tartu ülikooli õppima. Peale demobiliseerimist 1946. aastal tahtis Tullio esialgu hoopis Tallinna Polütehnilises Instituudis keemiat õppida. Ta oli sisseastumiseksamid juba sõjaväes teenimise ajal ära teinud, sest õppima asumise soov oli nii suur. Pärast aastat pealinnas tudeerimist otsustas Tullio, et ta soovib ikkagi edasi õppida Tartu ülikoolis. Nimelt pandi TPI-s üldkeemia osakond kinni ja hakati välja õpetama keemiainsenere. Tartus seevastu avati 1947. aastal uuesti keemiaosakond, mistõttu polnud Tulliole valik raske – õppetöö jätkamiseks tuli kolida Tartusse. Nii käitusid ka teised koolikaaslased ja Tartusse tulnud assistent Koppeli käest ostis Tullio hiljem ka oma esimese

Joonis 2. Tullio (esimeses reas vasakult teine) Nõukogude armee pillimehena. Pilt tehtud Tallinnas arvatavalt 1946. aastal (Juho Valvet-Veltsoni foto).

fotoaparaadi. 1950. aastail ostetud fotoaparaadi marki Tullio aastaid hiljem ei mäletanud, kuid tema teiseks fotoaparaadiks oli kindlasti Kiev: „See oli korralik aparaat. Need olid juba kõik Saksa firmade pealt maha klopsitud. Mehaanika oli sellel aparaadil küllaltki korralik. Mul olid veel lisaobjektiivid ka ostetud.“ Objektiivid olid seda võrd korralikud, et Tullio kasutas neid aastaid nii oma lõbuks kui ka ülikooli ajalehele kaastööd tehes.

Esimesed aastad harrastusfotograafina kulused õppimisele – fotograafia paljud tahud tuli endale selgeks teha. Tartu ülikooli raamatukogus leidis saksa- ja venekeelset erialakirjandust. Iga fotoaparaat vajab õppimist ja erineva valgusega katsetamist. Piltide ilmutamisel oli suur abi keemiateadmistest. Aastatega kogunenud teoreetilised teadmised ja praktilised kogemused võimaldasid pilte tehes seada järjest kõrgemaid standardeid. Näiteks ilmutama pidi nii, et „tera võrdlemisi väikseks jääks, et suurendust saab teha“. Professionaalsiks ta saada ei tahtnud, kuid teatud taseme saavutamine andis võimaluse oma tööga rahule jääda. Pildilt pidi vajaliku info kätte saama ja pilt pidi olema trükikõlblik.

Kõige enam tegeles Tullio ise pildistamisega 1950., 1960. ja 1970. aastatel. Näiteks on tollest ajast säilinud tema tehtud pildid Tartu linnast – tänavatest, inimestest, sündmustest ja ehitistest. Palju tegi Tullio pilte arheoloogilistest kaevamistest ja mõnel juhul oli ta ainus, kes toimunud jäädvustas. Kuid veel rohkem pidid sellel ajal Tullio pildistamisega „leppima“ tema perekond ja sõbrad. Kunstifotograafiks ta ennast ei pidanud, kuid ta leidis, et „kui sa tahad kedagi pildistada, siis sul peab ikka mingit silma olema“.

Tulliot eristas paljudest teistest harrastusfotograafidest fakt, et Tartu ülikoolis töötades oli tal ligipääs tehnikale ja teadmistele, et fotograafiaga süvitsi tegeleda. Tollel ajal tegutses Tartu Riikliku Ülikooli kino- ja fotolaboratoorium, mille juhataja oli Tullio tuttav keemik Eduard Sakk. Tunti ka perekondlikult, sest Sakki naine oli pärit Valgemetsast Põlvamaalt nagu ka Tullio abikaasa Helju Rajando (snd Toode, 1929–2018). Kuigi kino- ja fotolaboris sai filme ilmutada, kasutas Tullio selleks põhiliselt koju rajatud pimikut või siis hoopis orgaanilise keemia osakonna fotolaborit. Fotograafia oli tol ajal oluline vahend õppe- ja teadustöö tegemiseks, mistõttu oli keemiaosakonda loodud võimalus fotosid ilmutada. Fotograafia kui võimalus informatsiooni talletada ja paljundada oli tähtis osa Tullio kui keemiku elust enne esimeste paljundusmasinate Nõukogude Eestisse jõudmist.

Eduard Sakiga koos õnnestus Tulliol teha hulk pilte ka Tartu ülikooli peahoone põlemisest 1965. aasta 21. detsembri varahommikul. Tullio ise on ajaloolist päeva meenutanud järgnevalt: „Mina sain sellest teada niimoodi, et meie lapsed magasid teises toas ja tüdruk jooksis kuue paiku või veidi hiljem ja oli hirmunud ja ütles – ülikooli peal on suur tuli. Siis ma vaatasin aknast välja ja tõepoolest oli näha tulekuma. Meil ülikool päris otse ei paista. Tuleb minna katusele.“⁸ Katuselt avanenud vaatepilt tekitas muret, mistõttu haaras Tullio kodust kaasa fotoaparaadid – üks oli suur Kiev ja teine pisike Tšaika, mis võimaldas poole rohkem kaadreid teha. Mõõtmelt küllaltki suure Kieviga sai küll Rüütli tänaval asunud kodu katuselt pilte teha, kuid rahva sekka sellega minna ei tasunud. Tulekahju ei tohtinud keegi jäädvustada, mistõttu sobis salaja pildistamiseks

---

⁸ Ille Palm, Intervjuu Tullio Ilometsaga, 27.03.2000.

Joonis 3. 1944. aastal Nõukogude armee poolt puruks pommitatud Vanemuise varemed säilisid kuni 1959. aastani, mil need õhiti ja sama koha peale ehitati uus teatrihoone (Tullio Ilometsa foto arvatavalt 1957. aastast).

kaasas olnud väike aparaat. „Kui teatavaks sai, et ülikool põleb, siis tuli kohale foto- ja filmimehi. Miilits piiras selle ala ümber ja kui nägi, et keegi filmis, siis katkus selle filmi välja. Pildistada avalikult ei saanud. Selle tõttu ainult mõnel üksikul õnnestus filmijuppe saada. Sakk Eduard võttis oma aparaadiga päris hulga neid pilte,⁹ on Tullio meenutanud.

Peale selle, et Tulliol õnnestus erinevalt paljudest teistest pildistada ülikooli peahoone põlengut, võttis ta südameasjaks detailselt üles võtta ka selle taastamise. Tullio tegi pilte nii alles tossavast hoonest kui ka taastamise etappidest. Ta ei piirdunud ainult toimuva jäädvustamisega, vaid aitas vajadusel ka põlengu tagajärgedega tegelemisel. Tullio mäletamist mööda oli ülikooli peahoone põlengu tagajärgede koristamisel peale tema abiks veel palju rahvast. Mis

⁹ Ille Palm, Intervjuu Tullio Ilometsaga, 27.03.2000.

vähegi väärtuslik, prooviti päästa, kuid palju kadus igavikku. Teiste asjade hulgas said kannatada Paul Ariste ekspeditsioonipäevikuid, murdematerjalid ja diplomitööd¹⁰ ning soome-ugri filoloogist abikaasa Helju tööruumid.¹¹ Paar päeva enne tulekahju olid Tullio ja Helju käinud poeg Indrekuga viimasel kontserdil, mis peahoone aulas enne tulekahju toimus. RAM-i meeskoori tollane kontsert jäi seetõttu Tulliole elu lõpuni hästi meelde.

Tulliole ja Eduard Sakkile kuulub ka 1960. aastate lõpust idee kõik Tartu ülikooli töötajad pildile jäädvustada. Toimunu on idee autorid kokku võtnud ajalehes Tartu Riiklik Ülikool 1970. aasta juulis ilmunud artiklis: „TRÜ Õpetatud Nõukogu viimasel istungil möödunud 1969. a. detsembri lõpupäevadel võeti Eesti NSV läheneva 30. aastapäeva puhul vastu otsus jäädvustada pildis kogu meie ülikooli kollektiiv – nii õppeteaduslik kui ka teenindav koosseis vastavalt allüksuste kaupa.“¹² 1970. aasta 1. aprillist kuni sama aasta 5. juunini võeti Tullio ja Eduard Sakki juhtimisel (Tullio pidas ennast „režissööriks“ ja Sakki „ülesvõtjaks“) üles nende enda hinnangul umbes 95% ülikooli töötajaskonnast. Fotokogu nimeks sai „TRÜ 1970“ ja see oli esimene kord pärast 1929. aastat, kui Tartu ülikoolis pildistati üles kõik töötajad.

Ülikooli ajalehele hakkas Tullio rohkem kaastöid tegema enda mäletamist mööda 1970. aastate keskpaigast, kui selle toimetaja oli Rein Veidemann. Samal ajal sai Tullioist toimetuse kolleegiumi liige. 1974. aasta 20. septembril anti ajalehes Tartu Riiklik Ülikool teada, et ajalehe toimetuse töö ümberkorraldamise tõttu vabastati seoses uute tööalaste ja ühiskondlike ülesannetega dotsent Hillar Palamets vastutava toimetaja kohustustest ning moodustati toimetuse uus kolleegium koosseisus Jüri Ant, Tullio Ilomets, Boris Luik, Juhan Peegel ja Rein Veidemann. Samal aastal hakkasid ajalehes ilmuma ka Tullio tehtud pildid. Aastate jooksul ilmus neid nii palju, et mingil ajal pidas Tullio ennast ajalehe mitteametlikuks fotograafiks. Aas-

---

¹⁰ Andrus Esko, „Selliseid suurmehi enam ei tule“, Õhtuleht, 03.02.2005, <https://elu.ohhtuleht.ee/169413/selliseid-suurmehi-enam-ei-tule>.

¹¹ Abikaasa Helju oli alates 1954. aastast soome-ugri keelte kateedri vanemlaborant ja lisaks kateedri tööülesannete täitmisele tinglikult ka Paul Ariste isiklik sekretär-asjaajaja.

¹² Tullio Ilomets ja Eduard Sakk, „Pildistatakse ülikooli praegust koosseisu“, *Tartu Riiklik Ülikool*, 19.07.1970.

Joonis 4. ENSV 25. aastapäeva puhul külastas 16. juulil 1965. aastal Tartut ja Tartu Riiklikku Ülikooli NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Anastas Mikojan (fotol keskel). Temast paremal EKP Keskkomitee I sekretär Johannes (Ivan) Käbin, vasakul ENSV Ministrite Nõukogu esimees Valter Klauson, taga TRÜ rektor Feodor Klement (Tullio Ilometsa foto).

Joonis 5. Pärast 1965. aasta detsembris toimunud ülikooli peahoone põlenut evakueeriti soome-ugri keelte kateedri säilinud dokumendid ja teadustööd kuivatamiseks ning kahjustustest ülevaate saamiseks keemiahoone esimese korruse laborisse. Materjale sorteerib Helju Rajando, omavahel vestlevad akadeemik Paul Ariste ja alates 1953. aastast ülikoolis töötanud, hilisem filosoofiaprofessor Leonid Stolovitš (Tullio Ilometsa foto).

tate jooksul olid mitmete ajaleheartiklite kõrval just Tullio tehtud fotod. Kirjutama hakkas Tullio ülikooli ajalehele juba 1953. aastal ning oli *alma mater*'i ametliku väljaande kaasautor oma viimaste eluaastateni.

Ülikooli eluga väga hästi kursis oleva inimesena oli vähe *alma mater*'iga seotud sündmusi, kus Tullio poleks oma kaameraga kohal olnud – oli siis selleks Anastass Mikojani külaskäik Tartusse 1965. aastal, üliõpilaspäevad 1968. aastal või Tartu ülikooli peahoonest leitud inimluude ümbermatmine 1985. aastal. 1980. aastate lõpus toimunud pöördeliste sündmuste aegu oli Tullio aga järjest vähem sündmuste jäädvustaja ning järjest enam oli ta ise fotograafide sihtmärgiks, olgu siis 1988. aasta aprillis toimunud Eesti Muinsuskaitse Seltsi muinsuskaitseklubide V kokkutulek või Gustav II Adolphi monumendi taasavamine 1992. aasta aprillis, kus Rootsi kuningale Karl XVI Gustavile ja kuninganna Silviale pidas kõne just Tullio.

Fotograafia mängis Tullio jaoks olulist rolli ka keemia ajaloo ja Tartu ülikooli ajaloo tegelemisel. Peahoone põlenguga samal, 1965. aastal pandi alus ülikooli raamatukogu fotokogule. Ülikooliga seotud isikute portreid ja grupipilte, hoonete sise- ja välisvaateid, õppe- ja teadustööd ning ülikooli ajaloo tähtsündmusi jäädvustavaid pilte sisaldav kogu kasvas järgmiste aastate jooksul aina suuremaks ja suuremaks. Juba 1966. aastal esines Tullio TRÜ teadusliku raamatukogu II teaduslikul konverentsil ettekandega „Ülevaade TRÜ Teaduslikus Raamatukogus säilitatavatest fotomaterjalidest“.¹³ Aastakümnete jooksul hoolitses Tullio ühena paljudest, et kogu suureneks ja väärtuslikud fotod saaksid vajalikul viisil kirjeldatud. Aastatega ainult natukene halvenenud mälu võimaldas Tulliol kui ülikooli ühel pikaajalisemal töötajal hästi fotokogus olnud piltidelt inimesi ära tunda. Ülikooli ajaloo talletamisel oli see oluline tegevus, mida Tullio alati suure rõõmu ja kohusetundega tegi.

Tullio leidis, et „ülikooli ja keemia ajaloo tegelemisel olid fotod väga olulised“. Tullio oli võtnud enda rolliks mitte ainult tegeleda fotoajaloo uurimise ja tutvustamisega, vaid kandis hoolt ka selle eest, et tulevikus oleks, mida uurida ja säilitada. Nimelt moodustati 1971. aasta septembris ülikooli kroonikafilmi grupp. Grupi eesmärgiks sai

---

¹³ „TRÜ Teadusliku Raamatukogu kongress“, *Tartu Riiklik Ülikool*, 26.03.1966.

Joonis 6. Raadi kalmistul paiknevate Eesti kultuuriloos oluliste inimeste matmispaikade seisukorra jäädvustamine ja hilisem korrastamine oli Tullio Ilo metsa üks südamelähedasemaid tegevusi. Kuuekümnendate alguses nägi Jaan Koorti valmistatud Julius Kuperjanovi mälestussammas välja selline (Tullio Ilo metsa foto).

Tullio juhtimisel ja kino- ja fotolabori jõududega jäädvustada „olulisemaid sündmusi ülikooli elus“. ¹⁴ 1995. aastal võitles ta ajaleheveerugudel selle eest, et ülikool saaks uue kino- ja fotolabori. ¹⁵ Hilisemas eas meeldis talle rõhutada, kuivõrd suurt rolli mängib just Tartu Ülikooli multimeedia osakond õppeasutuse pärandi säilitamisel. 2015. aastal avaldas Tullio koos Kaire-Lea Pihlapiga artikli ülikooli esimesest koosseisulisest fotograafist Elmar Kaldist. ¹⁶ Kui 2007. aastal Kaldi fotonegatiivide kollektsiooni ülikoolis korrastama hakati, siis enne IT-osakonna multimeedia talitusele töötlemiseks andmist tegi pildidel olevate sündmuste ja inimeste identifitseerimisel suure töö just Tullio koos Kaire-Lea Pihlapiga.

¹⁴ „Acta Diurna“, *Tartu Riiklik Ülikool*, 10.09.1971.

¹⁵ Tullio Ilo metsa, „Kino 100 aasta juubeli puhul“, *Universitas Tartuensis*, 23.02.1995.

¹⁶ Tullio Ilo metsa, Kaire-Lea Pihlap, „Tartu Ülikooli esimene koosseisuline fotograaf Elmar Kald“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XLIII (Tartu: TÜ ajaloo muuseum, 2015), 163–180.

Joonis 7. Tullio Ilo mets laifilm-lõõtskaameraga arvatavalt 1967. aastal (Indrek Ilo metsa foto).

Lisaks fotode identifitseerimisele oli Tullio aktiivne Tartu Ülikooli raamatukogu fotokogu täiendaja. 1990. aastal andis Tullio raamatukogu fotokogule üle tema poolt aastate vältel kogutud Tartu Ülikooli ainelised klaas- ja tasafilmnegatiivid. Eelmise sajandi algusest kuni 1930. aastate lõpuni tehtud piltide seas oli ka osa geoloogiaprofessor Armin Öpiku fotoplaatide kogust.¹⁷ Tullio eesmärk ei olnud asju endale korjata, vaid ta oli alati seisukohal, et ajalooliselt olulist tuleb teistega jagada, ainult niiviisi pääseb selle tõeline väärtus esile.

Keemikuna oli Tullio huvitatud fotode restaureerimise protsessist. Päevas oli Tullio jaoks alati liiga vähe tunde, et kõikide huvidega tegeleda, seega oli tema väljapääsuks õpetamine – panna teised asjadest vaimustuma, luua koolkond ja seejärel asuda ise uute huvide kallale. Eesti restauraatorite koolkonda luues oli Tullio alati hea meelega valmis aitama üliõpilasi, kes soovisid just fotode restaureerimise teemaga süvitsi tegeleda. Hästi oli Tulliol meeles diplomand Peeter Maksing, kes kirjutas oma lõputöö just fotode restaureerimise

---

¹⁷ Kersti Lust, Lea Leppik, *Tartu Ülikooli kollektsioonide kaardistamine 2006–2007*, https://www.muuseum.ut.ee/sites/ajaloomuuseum/files/pildid/Tartu%20%C3%9Clikooli%20kollektsioonide%20kaardistamine%202006-2007_2.pdf (27.10.2022).

võtetest. Tullio oli tänulik Maksingule selle eest, et viimane aitas aastaid hiljem ülikooli varustada vahenditega, mille abil sai säilitada vanu fotosid, fotoplaate ja negatiive.

Tullio püüdis lugeda võimalikult palju erialast kirjandust, et fotograafia saladustele paremini jälile saada. Aastate jooksul kogunes tema isiklikku raamatukogusse suur hulk fotograafiaalast kirjandust, peamiselt vene ja saksa keeles. Need olid talle ka suureks abiks nii fotode tegemisel ja nende ilmutamisel kui ka siis, kui ta valmistas ette loenguid fotograafia ajaloo kohta. Loengukursuse ettevalmistamisel ja läbiviimisel tugines ta peamiselt ühele konkreetsele raamatule „Geschichte der Fotografie“.¹⁸ Tulliolikult on ta kirjutanud raamatusse selle saamise kuupäeva (21.09.1965), koha (Tartu) ja oma allkirja. Leipzigis välja antud ja üle 700-leheküljeline raamat on Tullio punase pastapliiatsiga tehtud ääremärkusi täis.

Fotograafia ajaloo kursus oli Tullio enda hinnangul tema loetud ainetest üks populaarsemaid, mis tõi eri aegadel loengusse huvilisi üle terve ülikooli. Fotograafia ajaloo uurimine sai Tartu ülikoolis suurema hoo sisse 1965. aastal, kui ülikoolis alustati William Henry Fox Talboti kolleksiooni põhjalikku uurimist. Sellel ajal hakkas Talboti vastu huvi tundma ka Tullio, ja veel hilises eas pühendus ta sellele teemale. Laiem avalikkus sai fotograafia ajaloos märgilist kohta omava William Henry Fox Talboti ja Tartu ülikooli seosest esimest korda teada 1971. aastal, kui Tullio aitas organiseerida TRÜ teadusliku raamatukogu kogude baasil näituse „Fotograafia ajaloost“. Näitusel anti ülevaade nii fotograafilise protsessi kui ka fotograafilise aparatuuri arengust ja eksponeeriti mh Tartu endiste fotograafide töid. Haruldustena olid sellel näitusel esindatud just ülikooli kogudesse kuulunud dagerrotüüpiad ja näidised W. H. F. Talboti originaalfotode ja fotograavüüride kogust.¹⁹

Talboti tööd kinkis enne Teist maailmasõda Tartu Ülikoolile Talboti tütre Matilda Talbot. Eesti põllumajandustegelase Jaan Hünersoni abikaasa Eleonore Hünerson oli 1934. aastal Eesti gaidide maleva peavanem, kui ta käis Inglismaal rahvusvahelisel gaidide kokkutulekul. „Talboti tütre Matilda, kes oli Lacock Abbey mõisa omanik, tegi Talboti materjalidest 1934. aastal näituse, kuna

¹⁸ Dr. Wolfgang Baier, *Geschichte der Fotografie* (Leipzig: Fotokinoverlag, 1965).

¹⁹ Tullio Ilo mets, „Fotograafia juubelite aasta“, *Tartu Riiklik Ülikool*, 09.04.1971.

Joonis 8. Kõigil suurematel kokkusaamistel tuli Tullio utsitusel kogu seltskond üles pildistada. Tullio (pildil taga vasakult neljas) isa Jaak Ilometsa 70. sünnipäev 1967. aastal (Heikki Ilometsa foto).

1834. aastal alustas Talbot fotograafia asjanduse uurimisega. Eleonore Hünerson sattus ühe sealt kandist pärit gaidide juhiga sinna näitusele ja seal sai alguse tema tutvus Talboti lapselapsega. Nad said seal suurteks sõbrannadeks ja siis see Hünerson kutsus teda enda juurde. Ja siis 1934. aasta septembris tuligi Talboti lapselaps Eestisse külla.“ Eleonore Hünersoni külalisena külastas Matilda Talbot Eestimaa kultuuriasutusi ning oli väga rahul tollases Eesti Rahva Muuseumis näidatuga. Sõideti mööda Eestit ringi, külastati nii Petseri kloostrit kui ka Munamäge. „Et Eesti talle väga on hakanud meeldima, siis on neil päivil temas tärganud mõte, et ta võiks kinkida ka Eestile, kas E. R. Muuseumile või ülikoolile väikese kolleksiooni esemeid, koopiaid ja gravüüre fotokunsti esimestest toodetest – oma vanaisa pärandusest.“²⁰ Lõpuks käis Matilda Eestis kolm korda. Siinsed inimesed ja paigad jätsid temale nii sügava mulje, et

²⁰ Eha Saarma, Tullio Ilomets, „Päevapildileiutaja lapselaps Tartus“, *Tartu Riiklik Ülikool*, 01.04.1977.

hilisemas elus kirjutatud memuaarides pühendas ta terve peatüki Eestimaa külastustele.

Matilda Talbot kinkis ülikoolile oma vanaisa tehtud fotod, mis moodustavad kollektsiooni, mida Tullio ise kirjeldas järgnevalt: „Peaks olema võrdlemisi suur kollektsioon ja hästi komplekteeritud, et leidub peaaegu kõigist ajastutest saavutusi fotograafia alal.“ Rahvale on neid aastate jooksul vähe näidatud, sest: „Niisuguseid haruldasi fotosid ei pandagi näitusele otseselt välja, see on väga harv juhus, kui mõni näidis väljas on. Sest need on niivõrd haruldased asjad, et nad ei taha valgust. Nad peavad olema mingisuguse erirežiimi all.“ Viimastel eluaastatel hakkas Tullio Talboti Tartu Ülikoolis paikneva koguga uuesti järjest enam tegelema ning andis 2016. aastal lõpuks välja ka raamatu „William Henry Fox Talboti fotode ja fotogravüüride kollektsioon Tartu Ülikooli raamatukogus“.²¹

Tullio hindas kõrgelt ka Tartu Ülikooli muuseumi Eesti fotograafia kogu, mis sisaldab muu hulgas nii fototehnikat, -kirjandust kui ka loomulikult fotosid. Selle kõige eksponeerimiseks avati 1985. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo muuseumis Eesti fotograafia ajalugu tutvustanud näitus. Väljapanekul näidati nii erinevaid 20. sajandi esimese poole fotokaameraid, sajandi alguses tegutsenud päevapiltniku ateljee sisustust ja töövahendeid, haruldasi fotoalbumeid kui ka raamatuid fotograafiast.²² Näitus koosnes põhiliselt TRÜ ajaloo muuseumi fondi materjalidest, kuid sellele lisaks olid seal Tullio isiklikud arhiivimaterjalid.²³ Tegemist ei olnud ainukese näitusega, mille koostamisse Tullio panuse andis. Näiteks 1988. aasta muinsuskaitse klubide V kokkutuleku ehk Tartu muinsuskaitsepäevadega tihedalt seotud inimesena oli Tullio õige inimene koos Tartu Akadeemilise Muinsuskaitse Seltsiga koostama fotonäitust „20 aastat Tartu muinsuskaitsepäevadest“ (2008). Näitus oli üleval Tallinnas Kodulinna majas. Viis aastat hiljem avati Tartu Ülikooli peahoone fuajees sama näituse „väiksem poeg“ „25 aastat Tartu muinsuskaitsepäevadest“. Hilisemale ja mahult väiksemale näitusele oli Tullio otsinud just neid muinsuskaitsepäevade-aegseid fotosid, mis olid seotud Tar-

²¹ Tullio Ilomets, *William Henry Fox Talboti fotode ja fotogravüüride kollektsioon Tartu Ülikooli Raamatukogus*, (Tallinn: Aasta Raamat, 2016).

²² Leili Kriis, „Eesti fotograafia ajaloost“, *Tartu Riiklik Ülikool*, 01.03.1985.

²³ Samas.

tu Ülikooli ja selle inimestega. Sellest paar aastat hiljem ilmunud raamat William Henry Fox Talbotist jäi Tullio viimaseks suuremaks fotograafiaalaseks tööks, raamatu esitlusega samal ajal peetud 95 aasta juubel aga viimaseks avalikuks sünnipäeva tähistamiseks.

Viimastel eluaastatel Tullio ise enam aktiivselt pilti ei teinud, kuid ei toimunud peaaegu ühtegi perekondlikku või ülikooliga seotud üritust, kus tema eestvõttel kõiki osalejaid korraks kokku ei korjatud, et toimunust ja seal osalenud isikutest ühispildiga märk maha jätta. Tartu Ülikooli muuseumis konsultandina töötades leppis ta veel viimastel eluaastatel ülikooli fotograafia aeg-ajalt aja kokku, et siis teatud stsenaariumi järgi mingid tema arvates ajaloo seisukohalt olulised ülikooli objektid üles võtta.

Peale Tullio surma leidis perekond tema asjade hulgast üle 40 seni ilmutamata filmirulli, mille ilmutamise järel tuli päevavalgele tuhatkond Tullio tehtud ja kunagi nägemata pilti.²⁴ Tullio ise tunnistas elu lõpus, et pilte sai omal ajal tehtud nii palju, et isegi parema tahtmise juures ei oleks ta jõudnud neid kõiki ilmutada. Tartu linna, Tartu Ülikooli ja Tullio perekonna ajaloo seisukohalt on need 30 kuni 50 aastat ilmutamata fotod veel üks huvitav lisandus pärandisse, mille Tullio endast aastatega maha jättis.

Jaak Ilomets on riigiametnik ja Tullio Ilometsa lapselaps.

---

²⁴ Filmid ilmutas ajalooliste fototehnikate uurija ja katsetaja, Tallinna Linnamuuseumi fotomuuseumi juhataja Tanel Verk.

Tullio Ilomets and Photography

Jaak Ilomets, civil servant and grandson of Tullio Ilomets

In addition to being a chemist, heritage conservationist and science historian, Tullio Ilomets was also an avid amateur photographer and historian of photography. His love for photography started when he was a small child living in Koeru, where his parents worked as teachers. Tullio himself started to take photos when he went to study at the University of Tartu at the end of the 1940s. His most fruitful years as a photographer were in the 1950s, 1960s and 1970s. As he was living in Tartu, he took many photos of people living in Tartu and people working for the University of Tartu, but mostly he photographed his family and relatives.

Tullio Ilomets also worked for the University of Tartu newspaper as an unofficial photographer, both taking photographs and writing articles. For years, if something newsworthy was going on regarding the University of Tartu, Tullio Ilomets was always there with his camera. For example, he managed to take photos of the fire at the main building of University of Tartu in 1965.

Tullio Ilomets not only took photos, but he was also a historian of photography and a collector of old photographs. He was not interested in keeping these pictures to himself; by donating them to various museums he was always making sure that the maximum number of people could see the photos he had found. During his lifetime, Tullio Ilomets helped to organise several exhibitions on the history of photography in Tartu. He also gave lectures at the University of Tartu regarding the history of photography and wrote articles about photographers who had worked at the University of Tartu. In 2016, on the occasion of his 95th birthday, he published his last book *The Collection of Photographs and Photogravures by William Henry Fox Talbot in the University of Tartu Library*.

When Tullio Ilomets died, his family found almost a thousand photos taken by him that had never been seen.